RAQAMLI BAHOLASH TIZIMLARI: SHAFFOFLIK VA XOLISLIKNI TA’MINLASH OMILI SIFATIDA

Atamuratova Mashhura Komiljon qizi,

“Ta’limda axborot texnologiyalari” yo‘nalishi magistranti

Osiyo xalqaro universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’lim jarayonida raqamli baholash tizimlarining o‘rni, ularning shaffoflik va xolislikni ta’minlashdagi ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish, talabalar bilimini adolatli baholash, baholash natijalarini tezkor qayd etish va nazorat qilish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. An’anaviy baholash tizimida ayrim hollarda subyektivlik, inson omiliga haddan tashqari bog‘liqlik, natijalarni kech e’lon qilish, baholash mezonlarining yetarlicha ochiq bo‘lmasligi kabi muammolar uchraydi. Raqamli baholash tizimlari esa baholash jarayonini avtomatlashtirish, natijalarni elektron shaklda saqlash, talabaga o‘z natijasini ko‘rish, xatolarini tahlil qilish va baholash mezonlari bilan tanishish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: *raqamli baholash, shaffoflik, xolislik, ta’lim sifati, kredit-modul tizimi, elektron jurnal, akademik halollik, sun’iy intellekt, baholash mezonlari, raqamli ta’lim.*

Zamonaviy ta’lim tizimida baholash jarayoni faqat talabaga ball qo‘yish yoki uning bilim darajasini raqam bilan ifodalashdan iborat emas. Baholash — bu o‘quv jarayonining sifatini aniqlash, talabaning o‘zlashtirish darajasini tahlil qilish, o‘qituvchi faoliyatini takomillashtirish hamda ta’lim muassasasida adolatli akademik muhitni shakllantirishga xizmat qiladigan muhim pedagogik jarayondir. Ayniqsa, oliy ta’limda baholash natijasi talabaning reytingi, stipendiyasi, akademik

qarzdorligi, keyingi bosqichga o‘tishi va kelajakdagi kasbiy tayyorgarligi bilan bevosita bog‘liq bo‘lganligi sababli bu jarayonda shaffoflik va xolislik muhim o‘rin tutadi.

So‘nggi yillarda dunyo ta’lim tizimida raqamli texnologiyalar keng joriy etilmoqda. UNESCO ta’limda texnologiyalardan foydalanishda asosiy e’tibor inson manfaatlari, pedagogik maqsad va mas’uliyatli boshqaruvga qaratilishi kerakligini ta’kidlaydi [1]. OECDning raqamli ta’limga oid tahlillarida ham raqamli baholash, ta’lim ma’lumotlarini boshqarish va ishonchli raqamli ekotizim yaratish masalalari alohida yo‘nalish sifatida ko‘rib chiqiladi [2]. Yevropa Komissiyasining Digital Education Action Plan 2021–2027 hujjatida esa raqamli ta’lim yuqori sifatli, inklyuziv va hammaga ochiq bo‘lishi zarurligi belgilangan [3]. Bu yondashuvlar raqamli baholash tizimlarining nafaqat texnik vosita, balki ta’lim sifatini boshqarish mexanizmi sifatida qaralishini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida ham raqamlashtirish jarayoni bosqichma-bosqich kuchayib bormoqda. “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasida ta’lim, davlat boshqaruvi va boshqa sohalarda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish vazifasi belgilangan [4]. Oliy ta’lim muassasalarida kredit-modul tizimini joriy etish tartibi esa ECTS tamoyillariga asoslanib, o‘quv jarayoni va baholashni aniqroq, tizimliroq hamda natijaga yo‘naltirilgan shaklda tashkil etishga xizmat qiladi [5]. Bundan tashqari, oliy ta’lim tashkilotlarida talabalar bilimini nazorat qilish va baholash tizimiga oid nizomlar baholashning huquqiy va tashkiliy asoslarini belgilaydi [6].

Raqamli baholash tizimlari aynan shu jarayonda katta ahamiyat kasb etadi. Chunki ular baholash natijalarini elektron shaklda qayd qiladi, ballarning qachon va kim tomonidan qo‘yilganini kuzatish imkonini beradi, test natijalarini avtomatik hisoblaydi, topshiriqlarni yagona mezon asosida tekshiradi va talabaga o‘z o‘quv faoliyatini tahlil qilish imkoniyatini yaratadi. Shu jihatdan raqamli baholash tizimi

o‘qituvchi, talaba va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi ishonchni mustahkamlovchi muhim omilga aylanadi.

Raqamli baholash tizimlari — bu talabalar bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarini elektron vositalar yordamida aniqlash, qayd etish, tahlil qilish va natijalar asosida pedagogik xulosa chiqarishga xizmat qiluvchi tizimlardir. Bunday tizimlarga elektron test platformalari, elektron jurnal, LMS tizimlari, masofaviy ta’lim platformalaridagi nazorat modullari, avtomatlashtirilgan reyting tizimlari, elektron portfolio, plagiatni aniqlash dasturlari, onlayn imtihon tizimlari va sun’iy intellekt asosidagi tahliliy vositalar kiradi.

Raqamli baholashning asosiy farqi shundaki, unda baholash jarayonining ko‘p bosqichlari elektron shaklda amalga oshadi. Masalan, test savollari tizimga oldindan kiritiladi, har bir savolga ball belgilanadi, talaba javob bergandan so‘ng tizim natijani avtomatik hisoblaydi, natija bazada saqlanadi va kerak bo‘lsa statistik tahlil qilinadi. Bu jarayonda o‘qituvchining vazifasi yo‘qolmaydi, aksincha, u baholash mezonlarini ishlab chiqish, topshiriqlarning sifatini nazorat qilish, murakkab ijodiy ishlarni tahlil qilish va yakuniy pedagogik xulosa chiqarish kabi muhim vazifalarga ko‘proq e’tibor qaratadi.

Raqamli baholash tizimlari faqat test yechish bilan cheklanib qolmasligi kerak. Universitet ta’limida talabaning faqat eslab qolgan ma’lumoti emas, balki tahlil qilish, muammo yechish, mustaqil fikrlash, amaliy topshiriq bajarish, loyiha yaratish va ilmiy xulosa chiqarish qobiliyati ham baholanishi lozim. Shu sababli raqamli baholash tizimlari test, yozma ish, loyiha, amaliy topshiriq, laboratoriya natijasi, taqdimot, elektron portfolio va forumdagi faollik kabi turli faoliyatlarni qamrab olganda samaraliroq bo‘ladi.

Shaffoflik baholash jarayonida talaba nimaga, qanday mezon asosida va qaysi natija uchun baho olayotganini aniq bilishini anglatadi. An’anaviy baholashda

ba’zan talaba o‘z ballining qanday shakllanganini tushunmaydi. Masalan, og‘zaki javobda o‘qituvchi umumiy taassurot asosida baho qo‘yishi, yozma ishda esa xatolar aniq ko‘rsatilmasligi mumkin. Natijada talabada “men nega aynan shu bahoni oldim?” degan savol paydo bo‘ladi. Agar baholash mezoni ochiq bo‘lmasa, bu holat ta’lim jarayoniga ishonchni kamaytiradi.

Raqamli baholash tizimlari bu muammoni kamaytirishga yordam beradi. Elektron tizimda har bir topshiriq uchun ball, muddat, baholash mezoni, javob holati, qayta topshirish imkoniyati va yakuniy natija aniq ko‘rsatiladi. Talaba o‘z shaxsiy kabineti orqali qaysi topshiriqdan nechchi ball olganini, qaysi muddatda topshirganini, qaysi savollarda xato qilganini va umumiy reytingi qanday shakllanganini ko‘ra oladi. Bu esa baholash jarayonini talabaga tushunarli qiladi.

Shaffoflikning yana bir muhim jihati — baholash jarayonida elektron iz qoldirilishidir. Ya’ni tizimda topshiriq yuklangan vaqt, javob yuborilgan vaqt, ball qo‘yilgan vaqt va bahoni kim kiritgani saqlanadi. Bunday raqamli izlar baholashdagi noaniqliklar, kechikishlar yoki nizoli holatlarni tekshirishda muhim dalil bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli raqamli baholash tizimlari nafaqat talaba uchun, balki kafedra, dekanat va ta’lim sifatini nazorat qiluvchi bo‘limlar uchun ham foydali hisoblanadi.

DigCompEdu — Yevropa pedagoglarining raqamli kompetensiyalari doirasida o‘qituvchining o‘quvchi faoliyati, natijasi va rivojlanishiga oid raqamli dalillarni tanlash, tahlil qilish va talqin qilish ko‘nikmasi alohida kompetensiya sifatida ko‘rsatiladi [7]. Bu fikr shuni anglatadiki, raqamli baholash tizimidan samarali foydalanish uchun o‘qituvchi faqat tizimga ball kirituvchi emas, balki ma’lumotlarni pedagogik tahlil qiluvchi mutaxassis bo‘lishi kerak.

Xolislik baholashda talabaga nisbatan shaxsiy munosabat, kayfiyat, tanish-bilishchilik, subyektiv qarash yoki tashqi omillar ta’sirini kamaytirishni anglatadi.

Ta’limda xolis baholash bo‘lmasa, bilimli talaba yetarli rag‘bat olmasligi, aksincha, bilim darajasi past bo‘lgan talaba asossiz yuqori baho olishi mumkin. Bu esa ta’lim sifatiga, akademik adolatga va jamiyatda mutaxassis tayyorlash jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Raqamli baholash tizimlari xolislikni bir necha yo‘l bilan kuchaytiradi.

1. Test va avtomatik topshiriqlarda barcha talabalar bir xil mezon asosida baholanadi.
2. Tizim javoblarni avtomatik tekshirganida inson omili kamayadi.
3. Topshiriqlar tasodifiy tartibda berilishi, savollar bankidan avtomatik tanlanishi va har bir talabaga turli variant shakllanishi akademik halollikni mustahkamlaydi.
4. Baholash natijalari elektron bazada saqlangani sababli ballarni asossiz o‘zgartirish yoki yashirish ehtimoli kamayadi.

Biroq raqamli tizim avtomatik ravishda mutlaq xolislikni kafolatlamaydi. Agar test savollari noto‘g‘ri tuzilgan bo‘lsa, savollar faqat yodlashga qaratilgan bo‘lsa, ayrim talabalar texnik imkoniyatlardan teng foydalana olmasa yoki tizim algoritmi noaniq ishlasa, raqamli baholash ham adolatsizlikka olib kelishi mumkin. Shuning uchun xolislik faqat texnologiya orqali emas, balki to‘g‘ri metodika, sifatli topshiriq, ochiq mezon, inson nazorati va apellyatsiya mexanizmi orqali ta’minlanadi. Ayniqsa, sun’iy intellektga asoslangan baholash vositalarida ehtiyotkorlik zarur. UNESCO sun’iy intellekt ta’limda katta imkoniyatlar yaratishi bilan birga, axloqiy, huquqiy va pedagogik xavflarni ham keltirib chiqarishini ta’kidlaydi [8]. AI asosidagi baholash tizimlari yozma ishlarni tekshirishi, talabaning o‘quv faolligini tahlil qilishi yoki individual tavsiyalar berishi mumkin. Ammo bunday tizimlarda algoritmik xatolik, ma’lumotlar noto‘g‘ri talqini, shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi va qarorlarning tushunarsizligi kabi muammolar mavjud. Shu sababli sun’iy intellekt baholashda yordamchi vosita bo‘lishi, yakuniy

akademik qaror esa pedagogik mas’uliyatga ega inson tomonidan nazorat qilinishi lozim. Raqamli baholash tizimlarining birinchi muhim afzalligi — tezkorlikdir. An’anaviy baholashda ko‘p sonli yozma ishlarni tekshirish, natijalarni jurnalga kiritish va umumiy reytingni hisoblash ko‘p vaqt talab qiladi. Raqamli tizimlarda esa test natijalari bir necha soniya ichida chiqadi, ballar avtomatik jamlanadi va umumiy reyting shakllanadi. Bu o‘qituvchi vaqtini tejaydi, talabaga esa o‘z natijasini tez ko‘rish imkonini beradi. Keyingi afzallik — aniqlikdir. Elektron tizimlarda ballarni hisoblash avtomatik amalga oshgani uchun arifmetik xatolar kamayadi. Masalan, joriy nazorat, oraliq nazorat, mustaqil ish va yakuniy nazorat ballari tizim tomonidan belgilangan formula asosida hisoblanadi. Bu esa umumiy bahoning shakllanishida aniqlikni oshiradi. Raqamli baholash tizimi faqat baho qo‘yib qolmaydi, balki ma’lumot yig‘adi. Ushbu ma’lumotlar asosida qaysi mavzu talabalar uchun qiyin bo‘lgani, qaysi savollar ko‘p xato qilinganligi, qaysi guruhda o‘zlashtirish pastligi, qaysi talaba muntazam kechikayotgani yoki mustaqil ishlarni bajarmayotgani aniqlanadi. Bunday tahlil o‘qituvchiga keyingi darslarni rejalashtirishda, talabalarga individual yordam berishda va ta’lim sifatini oshirishda qo‘l keladi. Elektron baholash tizimida baholash natijalari ochiqroq bo‘ladi. Talaba o‘z natijasini ko‘radi, o‘qituvchi baholash tarixini kuzatadi, ta’lim muassasasi esa umumiy akademik holatni nazorat qiladi. Bu jarayon korrupsiya, subyektivlik va asossiz baholash xavfini kamaytiradi.

Raqamli baholash tizimlari akademik halollikni mustahkamlashda ham muhim ahamiyatga ega. Akademik halollik — bu talabaning bilimini o‘z mehnati, mustaqil fikri va halol faoliyati asosida namoyon etishidir. Onlayn ta’lim va raqamli topshiriqlar kengaygani sari plagiat, tayyor javoblardan foydalanish, boshqa shaxs nomidan test topshirish, sun’iy intellektdan noto‘g‘ri foydalanish kabi muammolar ham kuchaydi. Raqamli tizimlar bu muammolarni kamaytirish uchun bir qator imkoniyatlar beradi. Masalan, plagiatni aniqlash dasturlari yozma ishlarning o‘xshashlik darajasini ko‘rsatadi. Test tizimlari savollarni aralashtiradi, vaqt

chegarasi qo‘yadi, har bir talabaga alohida variant yaratadi. Elektron portfolio esa talabaga bir martalik baho emas, balki semestr davomida bajargan ishlarini ketma-ket ko‘rsatish imkonini beradi. Bu talabaning haqiqiy rivojlanishini baholashda foydali.

Raqamli baholash tizimlari zamonaviy ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ular baholashning tezkor, aniq, tizimli va nazorat qilinadigan shaklda amalga oshirilishiga yordam beradi. Eng muhimi, raqamli baholash tizimlari shaffoflik va xolislikni ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Talaba o‘z natijasini ko‘ra oladi, baholash mezonlari bilan tanishadi, xatolarini tahlil qiladi va o‘z o‘quv faoliyatini rejalashtiradi. O‘qituvchi esa natijalarni tezroq qayd etadi, tahliliy ma’lumotlarga ega bo‘ladi va o‘quv jarayonini takomillashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Demak, raqamli baholash tizimlari shaffoflik va xolislikni ta’minlashning muhim omili sifatida oliy ta’limda keng qo‘llanishi lozim. Biroq ularning samaradorligi texnik tizimning mavjudligiga emas, balki undan qanday foydalanilishiga bog‘liq. Eng maqbul yondashuv — raqamli texnologiya, pedagogik mahorat va akademik adolat tamoyillarini uyg‘unlashtirishdir. Ana shunda baholash jarayoni nafaqat nazorat vositasi, balki talabaning rivojlanishiga xizmat qiluvchi ochiq, ishonchli va adolatli ta’lim mexanizmiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO. *Technology in Education: A Tool on Whose Terms? Global Education Monitoring Report*. Paris: UNESCO, 2023.
2. OECD. *OECD Digital Education Outlook 2023: Towards an Effective Digital Education Ecosystem*. Paris: OECD Publishing, 2023.
3. European Commission. *Digital Education Action Plan 2021–2027*. Brussels, 2021.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi Farmoni, 2020-yil 5-oktabr.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etish tartibi to‘g‘risida”gi Nizomi, 2020-yil 31-dekabr, 824-son.
6. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining “Oliy ta’lim tashkilotlarida talabalar bilimini nazorat qilish va baholash tizimi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi buyrug‘i, 2018-yil 26-sentyabr.